

Saadi and Politics: An Evaluation of Contemporary Iranian Research on Saadi's Political Thought

Azizullah Ariafar *

Abstract

This article provides a critical assessment of contemporary Iranian scholarship on Saadi's political thought, focusing on four influential works by Homa Katouzian, Abbas Milani and Maryam Mirzadeh, Rouhollah Eslami, and Seyyed Javad Tabatabaei. The central question concerns how Sa'dī is represented in these readings as a political thinker and how his relationship to politics is interpreted. Drawing on Paul Ricoeur's philosophical hermeneutics, and emphasizing the dialectical relation between explanation and understanding, the article demonstrates that although Sa'dī lacks a coherent and systematic political theory, his works nonetheless embody a form of practical, people-centered, and realist political rationality. The findings indicate that politics in Sa'dī's thought is grounded less in abstract theorization than in lived experience, critical ethics, context-sensitive advisory writing, and resistance to injustice. These features render Sa'dī a significant resource for the rethinking of indigenous political reflection in Iran.

Keywords: Saadi; political thought; Golestān; Būstān; Iranian despotism; humanism; political advice

* PhD Candidate in Political science, Ferdowsi University, Meshad, Iran (Corresponding Author)
aziz.ariafar@gmail.com

Date received: 10/10/2024, Date of acceptance: 20/01/2025

Extended Abstract

This article offers a critical and interpretive examination of contemporary Iranian scholarship on the political thought of Saadi of Shiraz, one of the most influential figures in classical Persian literature. While Saadi is traditionally celebrated as a moralist, poet, and educator, his political ideas have increasingly attracted scholarly attention in recent decades, particularly within debates on indigenous political thought, ethics of power, and the relationship between morality and governance in Iranian intellectual history. The central argument of this article is that Saadi does indeed possess a coherent form of political rationality, albeit not in the form of a systematic political theory. Rather, his political thought is articulated through practical wisdom, ethical admonition, narrative strategies, and experiential realism. By analyzing major contemporary interpretations of Saadi, this study seeks to clarify the methodological assumptions behind these readings and to evaluate their explanatory power and limitations.

Introduction

The question of whether classical Persian literary figures can be considered political thinkers has long been a matter of debate in Iranian intellectual history. In recent years, this debate has intensified with regard to Saadi, whose works—particularly *Bustan* and *Golestan*—contain numerous reflections on power, justice, tyranny, governance, and social order. Contemporary scholars have attempted to situate Saadi within broader discussions of political ethics, statecraft, and social criticism. However, these attempts have often produced divergent and sometimes conflicting interpretations. Some scholars view Saadi as a pragmatic moralist operating within an authoritarian political culture, while others emphasize his humanism, proto-liberal tendencies, or critical stance toward power.

This article argues that such divergences stem less from ambiguities in Saadi's texts than from differences in interpretive frameworks and methodological presuppositions adopted by scholars. Accordingly, the article aims to critically assess selected influential Iranian studies on Saadi's political thought, focusing on the works of Homa Katouzian, Abbas Milani and Maryam Mirzadeh, Ruhollah Eslami, and Javad Tabatabaei. By applying Paul Ricoeur's philosophical hermeneutics, the article seeks to move beyond reductive readings and to propose a more balanced understanding of Saadi's political rationality.

Materials & Methods

The methodological framework of this study is grounded in Paul Ricoeur's hermeneutical theory, particularly his tripartite model of interpretation: explanation, understanding, and appropriation. This approach allows the text to be analyzed independently of authorial intention while preserving its historical specificity and opening it to contemporary meaning. In the explanatory phase, the article examines the structural, linguistic, and narrative features of Saadi's texts as they are employed by modern interpreters. In the interpretive phase, these features are situated within broader intellectual, social, and political contexts, including traditions of advice literature (*andarznāme*) and Islamic

ethical thought. Finally, in the phase of appropriation, the study evaluates how Saadi's political insights can be meaningfully related to contemporary debates on power, ethics, and governance.

The materials analyzed consist of key contemporary Iranian monographs and articles on Saadi's political thought. These works are treated not merely as secondary commentaries but as interpretive acts shaped by distinct theoretical commitments—such as historical sociology, humanism, structuralism, and intellectual history. The study does not seek to rank these interpretations hierarchically but rather to assess their internal coherence, methodological rigor, and capacity to illuminate Saadi's political vision.

Discussion & Results

The analysis reveals that contemporary interpretations of Saadi can be grouped into four major approaches. Katouzian situates Saadi within the framework of Iranian authoritarianism, emphasizing the absence of stable political institutions and the predominance of moral counsel over legal or constitutional constraints. From this perspective, Saadi emerges as a pragmatic adviser who seeks to humanize power rather than transform political structures. While this reading highlights important historical constraints, it risks reducing Saadi's political thought to a mere reflection of despotism. Milani and Mirzadeh adopt a humanistic reading, portraying Saadi as a thinker who prioritizes individual dignity, rationality, and ethical autonomy. They argue that Saadi anticipates elements of modern humanism by emphasizing compassion, moderation, and the moral responsibility of rulers toward subjects. Although this approach successfully foregrounds Saadi's ethical universalism, it occasionally projects modern categories onto a premodern context, thereby underestimating the embeddedness of his thought in traditional moral frameworks.

Eslami's structural analysis interprets Saadi's political thought through the lens of everyday life, identifying recurring patterns related to power, livelihood, pleasure, and religion. This reading underscores Saadi's realism and attentiveness to lived social relations. However, its emphasis on structural regularities may obscure the narrative and rhetorical dimensions through which Saadi conveys political meaning.

Tabatabaei's intellectual-historical approach highlights Saadi's innovation within the tradition of advice literature, particularly his departure from abstract moralism toward experiential and situational judgment. This interpretation compellingly situates Saadi within the trajectory of Iranian political decline, yet it tends to subordinate ethical analysis to historical diagnosis.

Taken together, these findings suggest that Saadi's political thought is best understood as a form of practical political rationality that resists systematic codification. His engagement with politics operates through narrative exemplification, ethical critique, and attention to concrete human situations rather than through abstract theory.

Conclusion

This study concludes that Saadi should neither be dismissed as a non-political moralist nor elevated to the status of a modern political theorist. His political thought occupies an intermediate space characterized by ethical realism, narrative reasoning, and critical engagement with power. By applying Ricoeur's hermeneutics, the article demonstrates that Saadi's texts retain a surplus of meaning that allows for multiple yet bounded interpretations. A balanced reading must therefore preserve historical distance while enabling contemporary appropriation.

Ultimately, Saadi's political relevance lies in his capacity to articulate a morally grounded critique of power that remains sensitive to human vulnerability and social complexity. Such a perspective can enrich ongoing discussions of indigenous political thought in Iran and offer alternative ways of conceptualizing the relationship between ethics and politics beyond rigid theoretical systems.

Bibliography

- Azghandi, A.R. (2012), *Saadi's political thought*, Tehran: Qomes Publishing.
- Dashti, A. (2018), *The realm of Saadi*, Tehran: Asatir Publications.
- Eslami, R. (2018). *Saadi's mirror for princes*, Tehran: Tisa Publications.
- Ghasemi, A., & Imani, M. (2013), *An analysis of the core components of Ricoeur's hermeneutic method for understanding educational texts*, *Research Journal of Foundations of Education*, 3(1), 43– 64.
- Katouzian, H. M. A. (2023), *Saadi: The poet of love and life*, Tehran: Nashr-e Markaz.
- Milani, A., & Mirzadeh, M. (2020). *Humanism in Saadi*, Tehran: Zemestan Publications.
- Movahhed, Z. (2020), *Saadi*, Tehran: Niloufar Publications.
- Naseh, M. A. (1995), *Saadi's Bustan* (2nd ed.), Tehran: Safi AliShah Publications.
- Awliyayi-Nia, H. (2019). *Saadi and Johnson: Two kindred and sympathetic voices*, Tehran: Negah-e Moaser.
- Parimi, A. (2004), *Hermeneutics and its impact on the understanding of religious texts*, *Methodology of Human Sciences Quarterly*, 10(39), 67–101.
- Saadi, M. ibn-e- Abdullah. (1980), *Bustan* (G. H. Yusefi, Ed. & Annotator), Tehran: Association of Professors of Persian Language and Literature Press.
- Saadi, M. ibn-e- Abdullah. (1983). *The collected works of Saadi* (M. A. Foroughi, Ed.), Tehran: Amir Kabir.
- Saadi, M. ibn-e- Abdullah. (2000), *Golestan* (G. H. Yusefi, Ed.), Tehran: Khwarazmi Publications.
- Saadi, M. ibn-e- Abdullah. (2006), *The collected works of Saadi* (M. A. Foroughi, Ed.). Tehran: Zavar Publications.
- Saadi, M. ibn-e- Abdullah. (2007), *The collected works of Saadi* (M. A. Foroughi, Ed.). Tehran: Amir Kabir.
- Tabatabaei, S. J. (2006), *An introduction to the history of political thought in Iran*, Tehran: Kavir Publications.

Tabatabaei, S. J. (2016), Saadi's unconventional approach to advice literature, Saadi Studies Journal, (1), 117–153.

Zahiri-Nav, B., & Pakmehr, E. (2008), Saadi's political and governmental thought in the Bustan and Golestan, Journal of Human Sciences Research, (58), 99–122.

آماده انتشار

سعدی و سیاست: ارزیابی پژوهش‌های ایرانی معاصر از اندیشه سیاسی سعدی

عزیزالله آریافر*

چکیده

این مقاله به ارزیابی انتقادی پژوهش‌های ایرانی معاصر درباره‌ی اندیشه‌ی سیاسی سعدی می‌پردازد و چهار اثر شاخص از همایون کاتوزیان، عباس میلانی و مریم میرزاده، روح‌الله اسلامی و سیدجواد طباطبایی را در کانون تحلیل قرار می‌دهد. پرسش اصلی مقاله این است که سعدی در این خوانش‌ها چگونه به‌مثابه‌ی یک اندیشه‌ورز سیاسی بازنمایی شده و نسبت آن با سیاست چگونه تفسیر شده است. مقاله با بهره‌گیری از هرمنوتیک فلسفی پل ریکور و با تأکید بر پیوند دیالکتیکی میان توضیح و فهم، نشان می‌دهد که هرچند سعدی فاقد یک سامانه‌ی نظری منسجم در سیاست است، اما آثار او واجد نوعی عقلانیت سیاسی عملی، مردم‌محور و واقع‌گرایانه اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که سیاست در اندیشه‌ی سعدی بیش از آن‌که نظریه‌پردازانه باشد، بر تجربه‌ی زیسته، اخلاق انتقادی، اندرزنامه‌نویسی زمینه‌مند و مقاومت در برابر بیداد استوار است. این ویژگی‌ها، سعدی را به یکی از منابع مهم بازاندیشی سیاست بومی در ایران بدل می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: سعدی، اندیشه‌ی سیاسی، گلستان، بوستان، استبداد ایرانی، انسان‌گرایی، اندرز سیاسی

۱. مقدمه

سعدی شیرازی یکی از چهره‌های محوری سنت فکری و ادبی ایران است که آثار او طی قرون متمادی نه تنها در حوزه‌ی اخلاق و ادب، بلکه در سامان‌دهی ذهنیت اجتماعی و سیاسی ایرانیان نقش‌آفرین بوده است. با این حال، جایگاه سعدی در تاریخ اندیشه‌ی سیاسی ایران همواره محل

* دانشجوی دوره‌ی دکتری تخصصی علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)

aziz.ariafar@gmail.com

eslami.r@um.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

مناقشه بوده است. آیا می‌توان سعدی را صاحب اندیشه‌ای سیاسی دانست، یا آثار او صرفاً واجد توصیه‌های اخلاقی و اندرزهای فردی‌اند که فاقد انسجام نظری در باب سیاست هستند؟

این پرسش در دهه‌های اخیر، هم‌زمان با گسترش مباحث مربوط به سیاست بومی، اخلاق قدرت و نقد استبداد در ایران، اهمیتی مضاعف یافته است. در این زمینه، پژوهشگران معاصر کوشیده‌اند با بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری متفاوت، سعدی را در نسبت با سیاست بازخوانی کنند. حاصل این تلاش‌ها، شکل‌گیری طیفی از تفسیرهاست که از اخلاق‌گرایی محافظه‌کارانه تا سیاست‌ورزی انتقادی و مردم‌محور را دربرمی‌گیرد.

مقاله‌ی حاضر بر آن است که این خوانش‌ها را نه صرفاً گزارش، بلکه به صورت انتقادی و مقایسه‌ی بررسی کند. فرض اصلی مقاله آن است که اختلاف نظر میان این پژوهش‌ها بیش از آن‌که ناشی از اختلاف در متن سعدی باشد، ریشه در تفاوت رویکردهای هرمنوتیکی و پیش‌فرض‌های نظری آن‌ها دارد. از این رو، اتخاذ یک چارچوب تفسیری منسجم، شرط لازم برای ارزیابی دقیق این آثار است.

در این راستا، مقاله از هرمنوتیک فلسفی پل ریکور بهره می‌گیرد؛ رویکردی که با تأکید بر فاصله‌گیری متن از مؤلف، تحلیل ساختاری معنا و امکان تملک مجدد آن در افق مسائل معاصر، امکان فهمی متوازن و غیرتقلیل‌گرایانه از آثار کلاسیک را فراهم می‌سازد. با تکیه بر این چارچوب، مقاله نشان می‌دهد که سیاست در آثار سعدی نه به صورت نظریه‌ی صریح، بلکه در قالب عقلانیتی عملی، اخلاقی و انتقادی متبلور شده است.

بر این اساس، هدف مقاله نه اثبات نظریه‌پردازی سیاسی سعدی به معنای مدرن، و نه فروکاستن او به واعظی اخلاقی است؛ بلکه نشان‌دادن نحوه‌ی شکل‌گیری نوعی اندیشه‌ی سیاسی غیرنظام‌مند، اما منسجم در سطح عمل و تجربه است که می‌تواند برای فهم تاریخ اندیشه‌ی سیاسی ایران و مسائل معاصر آن راهگشا باشد.

۲. بیان مسأله

در هر دوره‌ی فرهنگی سیاسی، اغلب یکی از اندیش‌مندان و فیلسوفان، بیشتر از دیگران مورد توجه قرار می‌گیرد. این توجه که ناشی از گفت‌وگوها و نیازهای اجتماعی و اندیشگی هر دوره است، به بروز و بازخوانی آراء اندیش‌مندانی می‌انجامد که تصور می‌شود، پاسخ به بخشی از پرسش‌های آن دوره، در متن تفکر و آثار ایشان قرار دارد. از این لحاظ دوره‌ی ما می‌تواند از جهت خوانش سیاسی آثار او دوره‌ی سعدی باشد؛ چون از دید بسیاری از پژوهش‌گران و اندیش‌مندان کنونی، بخش مهمی از تبارشناسی اندیشه‌ی سیاسی اصیل ایرانی را از لحاظ تحول

در سنت سیاست‌نامه‌نویسی و توجه به قدرت و امر سیاسی می‌توان در دیدگاه‌ها و نوشته‌های ایشان ردیابی کرد. (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۱۷-۵۳). سعدی پس از محوریت در دوره‌های گذشته به خصوص دوره‌ی قاجار و دوره‌ی سعدی کشی در نیمه‌ی دوم قرن بیست، دوباره مورد توجه قرار گرفته است. (کاتوزیان، ۱۴۰۲: ۱۳۶) همچنان در آثاری که متکی به سیاست‌نامه‌نویسی متفاوت اوست، از تکنیک‌هایی سخن گفته شده که می‌تواند برای امروز نیز مناسب باشد. (اسلامی، ۱۳۹۷: ۶۴)

سعدی از مهم‌ترین چهره‌های فکری و ادبی ایران در سده‌های میانه است که نقش براننده‌ی در ادبیات، اخلاق سیاسی، سیاست‌نامه‌نویسی و حکمت عملی داشته است، اما آیا او می‌تواند به عنوان یکی از منابع اندیشه‌ی سیاسی درون‌تمدنی و نقطه‌ی عزیمتی برای بازخوانی و بازشناسی تفکر سیاسی ایران نیز، مورد مطالعه قرار گیرد

برای بازنمایی این امر، باید دیده شود که کی‌ها و کدام پژوهش‌گران؛ چگونه و با تو سل به کدام روش‌هایی به سراغ سعدی رفته‌اند و سیاست در اندیشه‌ی او را چگونه و با چه فنون و ابزارهایی بازشکافتند؟

پرسش اصلی: نسبت سعدی با سیاست در یافته‌های پژوهش‌گران معاصر ایرانی (کاتوزیان، میلانی و میرزاده، اسلامی، طباطبایی) چگونه تبیین شده و با چه رویکردهایی ابعاد اندیشه‌ی سیاسی سعدی را شناسایی و تفسیر کرده‌اند.

پاسخ به این پرسش می‌تواند ما را در راستای شناسایی جایگاه متمایز سعدی در سیاست‌نامه نویسی و نقش او، در باز شناخت و دیسش (شکل‌گیری) اندیشه‌ی سیاسی در ایران، یاری رساند.

۳. پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش در باره‌ی اندیشه‌ی سیاسی سعدی به ویژه پس از دهه‌های اخیر بیشتر در چارچوب ردیابی و واکاوی اندیشه‌ی سیاسی بومی قابل تبیین است. پژوهشگران با پرداختن به آثار سعدی به ویژه گلستان و بوستان به دنبال کشف رگه‌هایی از تجدد و نوگرایی در آثار کلاسیک ایران‌اند که عمدتاً با تو سل به روش‌های میان رشته‌ی ادبیات، فلسفه و علوم سیاسی صورت گرفته است.

در این میان چهار اثر که در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرند، جایگاه ویژه‌ی دارند: همایون کاتوزیان در کتاب سعدی: شاعر عشق و زندگی تلاش کرده با آمیزش دیدگاه‌های ادبی و تاریخی، خوانشی جامعه‌شناختی از سعدی ارائه دهد. عباس میلانی و مریم میرزاده در

کتاب انسان‌گرایی در سعدی با رویکردی متأثر از سنت لیبرالی، سعدی را اندیشمندی انسان‌مدار و اخلاق‌گرا معرفی می‌کند. روح‌الله اسلامی در کتاب سیاست‌نامه سعدی با تأکید بر محوریت علوم سیاسی تلاش می‌کند تا از آرا و دیدگاه‌های سعدی نوعی دستگاه اندیشه‌ی سیاسی استخراج کند. سید جواد طباطبایی در مقاله‌ی اندرزنامه‌نویسی خلاف‌آمد عادت سعدی، سعدی را به عنوان فردی نسبتاً نوگرا در سنت اندرزنامه‌نویسی ایران‌شهری تحلیل می‌کند.

اندیشه‌های سیاسی سعدی نوشته‌ی علی‌رضا ازغندی اثر دیگری است که با محوریت واقع‌گرایی و عمل‌گرایی سعدی به صورت مستقیم به اندیشه‌ی سیاسی سعدی می‌پردازد.

در کنار این پژوهش‌ها، آثار گوناگونی در قالب کتاب‌ها، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها... به سعدی پرداخته‌اند و نیز کتاب‌هایی در حوزه اندیشه‌ی سیاسی ایران اشاراتی به سعدی داشته‌اند، اما این آثار با کم‌توجهی به وجه اندیشه‌ی سیاسی سعدی بیشتر به جنبه‌های ادبی، اخلاقی و زندگی‌نامه‌ی سعدی پرداخته‌اند.

از این‌رو پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بیشتر به اندیشه‌ی سیاسی سعدی به بررسی و سنجش آراء این چهار پژوهش‌گر بپردازد تا با اتکا به این رویکرد رویهم‌رفته نوعی وحدت موضوعی در زمینه‌ی خوانش سعدی در زمانه‌ی ما شکل بگیرد.

۴. روش‌شناسی

در این پژوهش از هرمنوتیک فلسفی پل ریکور بهره برده شده است. هرمنوتیک ریکور از مهم‌ترین جریان‌های تفسیری در قرن بیستم است که با تأکید بر رابطی دیالکتیکی میان «فهم» و «توضیح»، کوشش دارد تا فاصله‌ی میان متن و خواننده را از رهگذر فرآیند تفسیر پر کند. (Ricoeur, 1976, pp. 71-88) به باور ریکور، متن پس از آفرینش، از مؤلف جدا می‌شود و در جهان زبانی و معنایی مستقل به حیات خود ادامه می‌دهد. از این‌رو، تفسیر متن نه بازسازی نیت مؤلف، بلکه مواجهه‌ی خواننده با «جهان متن» است. (Ricoeur, 1991, p. 87)

ریکور در آثار خود، از جمله Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning

(۱۹۷۶) و From Text to Action (۱۹۹۱) فرایند تفسیر را در سه مرحله می‌بیند:

۱. فاصله‌گذاری: متن از مؤلف و شرایط تاریخی‌اش فاصله می‌گیرد و به واقعیتی مستقل

تبدیل می‌شود؛

۲. توضیح: تحلیل ساختاری و زبانی متن برای کشف الگوهای معنا و شبکه‌های نشانه‌ی؛

۳. تملک یا فهم: خواننده معنای متن را در افق وجودی و تاریخی خود باز می‌سازد.

(Ricoeur, 1981, pp. 141-145)

بر اساس این الگو، تحلیل آثار سعدی — به‌ویژه گلستان و بوستان — در این پژوهش به شیوه‌ی هرمنوتیکی انجام می‌گیرد. بر مبنای این روش متن از نیت مؤلف و زمینه‌ی تاریخی فاصله داده می‌شود تا به‌مثابه متنی مستقل و زنده مورد بررسی قرار گیرد؛ ساختار حکایت‌ها، تقابل‌های زبانی و استعاره‌های اخلاقی و سیاسی تحلیل می‌شوند تا نظام معنایی متن آشکار گردد؛ و سرانجام، معنا در افق خواننده‌ی معاصر بازتولید می‌شود؛ یعنی خواننده امروزی، معنای سیاسی آثار سعدی را از دل زبان و روایت آن‌ها تملک می‌کند. در کتاب انسان‌گرایی در سعدی نیز همین روش استفاده شده است. «ما به پیروی از مکتب‌های «خواننده‌محوری» که خود برخاسته از انسان‌گرایی تجدید‌اند به این باوریم که «معنای» هر متن در برخورد درون‌مایه‌ی متن و خواست راوی و دریافت خواننده (بیننده و شنونده) ساخته می‌شود.» (میلانی و میرزاده، ۱۳۹۹: ۱۶) سه منبع دیگر هم که در این پژوهش بررسی شده‌اند یا بر اساس همین روش و یا تحت تأثیر آن نوشته شده‌اند. چون در فقدان مؤلف، متن یگانه موجودی است که بر ابتناء آن می‌توان به بخشی از محتوا، معنای استعاره‌ها و تمثیل‌های موجود در آثار سعدی دست یافت. هدف بازشناسی معانی متن و دریافت پیام آن در افق کنونی است.

علی قاسمی و محسن ایمانی در مقاله‌ی روش هرمنوتیکی ریکور را برای فهم متون درسی می‌گویند؛ ریکور با نگاهی فلسفی اصالت وجود را نمونه‌ی از هرمنوتیک می‌داند. او حد‌نهایی هرمنوتیک را این‌گونه نشان می‌دهد که زندگی، خود را تأویل می‌کند و بر این مبنا تأویل را هنر زم‌گشایی از معنای غیر مستقیم معرفی می‌کند. (قاسمی، علی، محسن ایمانی، ۱۳۹۲: ۶۳-۶۴) همچنین علی پریمی (پریمی، علی، ۱۳۸۳: ۶۷-۱۰۱) به نقل از نظر حامد ابوزید که بر پیش‌دانسته‌های مفسر تأکید می‌کند، نشان می‌دهد که روش ریکور با تأکید بر چندمعنایی و فاصله از نیت مؤلف، ابزاری مؤثر برای تفسیر متون دینی است. این دیدگاه‌ها پشتوانه‌ی روشی این پژوهش در تحلیل متون سعدی به‌شمار می‌روند.

نوشته‌های هر پژوهشگر برای ایجاد انسجام و یابش کنه دریافت آنها از اندیشه‌ی سیاسی سعدی در چهار بخش فرعی مشمول؛ «نظریه‌ی غالب هر پژوهشگر»، «روش‌شناسی»، «نگره و استدلال» و «بررسی و نقد» دیدگاه هر پژوهشگر توسط نویسنده این مقاله تنظیم شده است.

۵. همایون کاتوزیان و نگره‌ی استبداد ایرانی

محمدعلی همایون کاتوزیان یکی از اندیشمندان و پژوهش‌گران مطرح ایرانی است که پژوهش‌هایی در رابطه به سعدی انجام داده است. او کتابی زیر سرنام «سعدی؛ شاعر عشق و زندگی» دارد که ابعاد گوناگون کارنامه‌ی ادبی و اجتماعی سعدی و جایگاه او را در جامعه‌ی

ادبی و ایدیولوژیک ایران نشان می‌دهد. کاتوزیان از نخستین پژوهشگرانی است که سعدی را به‌طور جدی در چارچوب اندیشه‌ی سیاسی ایران تحلیل کرده است. تفسیر او از سعدی در پیوند تنگاتنگ با نظریه‌ی «استبداد ایرانی» قرار دارد؛ نظریه‌ی که بر غیاب نهادهای پایدار، فقدان قانون‌مندی و تقدم رابطه‌ی شخصی قدرت بر ساختارهای حقوقی در تاریخ ایران تأکید می‌کند. در این چارچوب، سعدی نه نظریه‌پرداز سیاست، بلکه ناظر اخلاقی واقع‌گرای مناسبات قدرت تلقی می‌شود.

کاتوزیان می‌گوید جامعه و حکومتی که سعدی در باره‌ی آن و در باره‌ی کار و زندگی در آن، گفت‌وگو می‌کند جامعه و حکومتی استبدادی است. (کاتوزیان، ۱۴۰۲: ص ۲۰۵)

۵-۱. روش‌شناسی

کاتوزیان در کتاب سعدی؛ شاعر عشق و زندگی از روش ترکیبی تاریخی، تحلیلی و جامعه‌شناختی بهره می‌برد. افزون بر این، تأثیر روش تفسیری برای یابش معنای نهفته در سخن سعدی از طریق تعبیر شعرها و نوشته‌های مرتبط در بوستان و گلستان و مطالعه‌ی شرایط و ویژگی‌های جامعه و سیاست در دوران او، در این پژوهش مشاهده می‌شود.

۵-۲. نگره و استدلال

در خوانش کاتوزیان، سعدی محصول شرایط تاریخی خاصی است که در آن، امکان شکل‌گیری نظریه‌ی سیاسی به معنای کلاسیک یا مدرن وجود نداشته است. از این رو، سعدی به‌جای اندیشیدن به اصلاح ساختارهای نهادی، به ارائه‌ی اندرزهایی اخلاقی روی می‌آورد که هدف آن‌ها تعدیل رفتار صاحبان قدرت و کاهش رنج فرودستان است. کاتوزیان بر این نکته تأکید می‌کند که سعدی با درک واقع‌بینانه از ماهیت قدرت در ایران، از آرمان‌گرایی سیاسی پرهیز کرده و سیاست را در سطح «اخلاق عملی» صورت‌بندی می‌کند.

این تفسیر، سعدی را در امتداد سنت سیاست‌نامه‌نویسی قرار می‌دهد؛ سنتی که به‌زعم کاتوزیان، نه معطوف به تحدید قدرت، بلکه ناظر به مدیریت اخلاقی آن است. در نتیجه، سیاست در آثار سعدی فاقد افق اصلاح نهادی یا نقد ساختاری است و بیشتر به تنظیم رابطه‌ی فردی میان حاکم و محکوم می‌پردازد.

نکوهش سعدی در قرن بیست به بهانه‌ی فقدان تأثیر اجتماعی و سیاسی شعر او، مستلزم بررسی اندیشه‌های اجتماعی و حکومتی سعدی است. کاتوزیان در فصل سعدی و پادشاهان به این امر می‌پردازد. او سعدی را همچون دیگر شاعران ایران، به دلیل نداشتن یک دستگاه فکری

منسجم فیلد سوف نمی‌داند. اما با اشاره به سخنان فروغی از «حکمت عملی» او یاد می‌کند که مستلزم نوعی کنش با مسائل زندگی‌ست. سعدی هم در باره‌ی وجوه فردی و خصوصی زندگی گفت‌وگو کرده است و هم در باره‌ی مسائل عمومی و اجتماعی. و این مجموعاً در برگزیده‌ی اخلاق، دین، عرفان، روابط اجتماعی و آیین کشورداری‌ست. گفتگوی او در باره‌ی حکومت، گفت‌وگوی مرتب و منظمی نیست، یعنی او یک سیستم نظری در باره‌ی حکومت عرضه نمی‌کند. اصولاً به زحمت می‌توان یک سیستم نظری سیاست و حکومت — به آن معنا که در اندیشه‌های فرنگی نمونه‌های زیادی داشته است — در آثار ایرانی مشاهده کرد. (کاتوزیان، ۱۴۰۲: ۲۰۴)

این برداشت نشان‌دهنده‌ی فقدان پیشینه‌ی تفکر سیاسی منسجم در ایران است. محتوای متن کتاب سعدی؛ شاعر عشق و زندگی، نشان می‌دهد که در جامعه‌ی استبدادی، حقوق فردی و اجتماعی به آن معنا که در فرنگ وجود داشته، نبوده است... جامعه و حکومتی که سعدی در باره‌ی آن، و در باره‌ی کار و زندگی در آن، گفت‌وگو می‌کند؛ جامعه و حکومتی استبدادی است. کاتوزیان با بررسی برخی از دیدگاه‌های حکومتی سعدی در بوستان و گلستان و قیاس این کتاب‌ها با سیاست‌نامه‌ها به این نتیجه می‌رسد که هیچ‌یک از این آثار، حتی در کارهایی از قبیل سیاست‌نامه، چیزی شبیه تیوری یا الگوهای تیوریک وجود ندارد و اگر جز این بود تعجب داشت چون ماهیت جامعه و حکومت چنان نبود که جز در باره‌ی آنچه وجود داشت الگویی عرضه شود، چنان که اسطوره‌ی فره ایزدی از همین دست بود. (کاتوزیان، ۱۴۰۲: ۲۰۸)

۵.۳. بررسی و نقد

کتاب سعدی؛ شاعر عشق و زندگی، مجموعه مقالات کاتوزیان در باره‌ی سویه‌های گوناگون شخصیت و اندیشه‌ی سعدی‌ست و از این جهت نمی‌تواند موضوع و فرضیه‌ی یگانه‌یی را تا پایان دنبال کند. باوجود آن در فصل‌های «سعدی‌کشی»، «سعدی و پادشاهان» و «سعدی و وزیران» به صورت مشخص‌تری در رابطه به اندیشه‌ی سیاسی پرداخته است. نقطه‌ی قوت تحلیل کاتوزیان در آن است که سعدی را از خوانش‌های رمانتیک یا ایدئولوژیک جدا می‌کند و او را در متن واقعیت‌های تاریخی و اجتماعی زمانه‌اش قرار می‌دهد. این رویکرد، از منظر هرمنوتیک ریکور، با مرحله‌ی «توضیح» متن سازگار است؛ زیرا ساختار تاریخی معنا را روشن می‌سازد و از تحمیل مفاهیم مدرن بر متن پیشامدرن پرهیز می‌کند.

با این حال، تفسیر کاتوزیان در سطح «تملک معنایی» با محدودیت‌هایی مواجه است. تمرکز شدید بر ساختار استبداد ایرانی موجب می‌شود که ظرفیت انتقادی آثار سعدی تا حد زیادی در اخلاق سازش‌کارانه فروکاسته شود. در حالی که در بسیاری از حکایات و اشعار سعدی، نوعی

نقد صریح یا ضمنی قدرت، هم‌سویی با فرودستان و افشای بیداد دیده می‌شود که فراتر از توصیه به اعتدال اخلاقی است.

از منظر ریکوری، متن پس از فاصله‌گیری از زمینه‌ی اولیه، امکان تولید معانی تازه را می‌یابد. اما خوانش کاتوزیان، با بازگرداندن مداوم سعدی به افق بسته‌ی استبداد تاریخی، این امکان را محدود می‌کند و متن را بیش از حد به زمینه‌ی تولیدش مقید می‌سازد.

نقد اصلی وارد بر دیدگاه کاتوزیان این است که میان «فقدان نظریه‌ی سیاسی نظام‌مند» و «فقدان اندیشه‌ی سیاسی انتقادی» تمایز روشنی برقرار نمی‌کند. این در حالی است که می‌توان نشان داد سعدی، هرچند فاقد زبان نظری سیاست است، اما واجد نوعی عقلانیت سیاسی عملی است که در قالب حکایت، تمثیل و اندرز، قدرت را به پرسش می‌کشد.

بر خلاف تلقی کاتوزیان، اخلاق سیاسی سعدی را نمی‌توان صرفاً ابزاری برای سازگاری با استبداد دانست. در بسیاری از موارد، این اخلاق واجد سوییچی مقاومتی است که از طریق افشاگری اخلاقی، مشروعیت بیداد را تضعیف می‌کند. این بعد از اندیشه‌ی سعدی، در چارچوب نظریه‌ی استبداد ایرانی، کمتر مجال بروز می‌یابد. سعدی را می‌توان بر مبنای فنون «مقاومت و مسئولیت‌پذیری»، «نقد قدرت» و «نظارت منفعلانه‌ی مردمی» بازاندیشی کرد. سعدی پیش از آن‌که یک شاعر اندرز گو باشد، یک مقاومت‌گر نترس در مقابل استبداد است؛ و پیش از آن‌که یک مصلح باشد؛ یک منتقد برجسته‌ی اعمال حکومت است. کم‌تر کسی حاضر می‌شود؛ در بستر استبداد خون‌ریز و بیدادگر و در فقدان هر نوع پشتیبانی حقوقی و قانونی بگوید:

تو کی بشنوی ناله‌ی دادخواه به کیوان برت کله‌ی خواب‌گاه؟
چنان خسب کاید فغانت به گوش اگر دادخواهی برآرد خروش
که نالد ز ظالم که در دور توست که هر جور کو می‌کند جور توست
نه سگ دامن کاروانی درید که دهقان نادان که سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن چو تیغیت به دست است فتحی بکن
(بوستان، باب اول، ص ۲۳۱)

این شیوه‌ی نقد در آن زمان، تنها خطرکردن نیست، بلکه رفتن ر ضاکارانه به سوی مرگ در دفاع از ستم‌دیدگان است. چنین موضع‌گیری‌هایی در بسیاری شعرهای بوستان و حکایت‌های گلستان به چشم می‌خورد.

فضای فکری حاکم بر گلاستان و بوستان نشان می‌دهد؛ سعدی ضمن این‌که شاهان و حاکمان عادل را تمجید و تشویق می‌کند، شاهان ظالم و بیدادگر را مورد تهدید و تنبیه قرار می‌دهد. (ظهیری ناو و پاک‌مهر ۱۳۸۷: صص ۹۹-۱۲۲)

سعدی در نصیحت‌الملوک هم با اندرزگویی به پادشاهان تأکید می‌کند: پادشاه باید داد ستم‌دیدگان را بدهد تا ستمکاران خیره نگردند که گفته اند؛ سلطان که دفع دزدان نکند به حقیقت کاروان می‌زند. (سعدی، ۱۳۸۶: ص ۸۰۸)

سعدی با دوری آگاهانه از دست‌گاه قدرت، از سکوی بیرون آن را نقد و نکوهش می‌کند و با توسل به انواع ترفندهای ادبی و هنری بر بنیاد قدرت حمله می‌کند. از دیدگاه فوکو این مبارزات به دو دلیل «بلاواسطه» هستند؛ در این مبارزات، مردم، موارد اعمال قدرتی را مورد انتقاد قرار می‌دهند که نزدیک‌ترین موارد به خود آن‌هاست، یعنی مواردی که قدرت بر افراد اعمال می‌شود. در این مبارزات مردم در جست‌وجوی دشمن بلاواسطه هستند نه «دشمن اصلی». (فوکو، ۱۴۰۰: ۳۴۷) در حالی‌که سعدی با اشاره به بیدادگری کارگزاران، به صورت مستقیم و رویارو بر شخص فرمان‌روا حمله می‌کند.

در جمع‌بندی می‌توان گفت که خوانش کاتوزیان، اگرچه از حیث تاریخی منسجم و روش‌مند است، اما با تقلیل سیاست به اخلاق سازگارانه، امکان فهم سیاست‌ورزی انتقادی سعدی را محدود می‌کند. بهره‌گیری از هرمنوتیک ریکور نشان می‌دهد که سعدی را باید نه صرفاً سخنگوی اخلاق در دل استبداد، بلکه حامل شکلی از اندیشه‌ی سیاسی غیرنظام‌مند اما انتقادی دانست که قابلیت تملک مجدد در افق مسائل معاصر را دارد.

۶. عباس میلانی و مریم میرزاده و نگره‌ی تجدد و انسان‌گرایی در اندیشه‌ی سعدی:

عباس میلانی و مریم میرزاده در خوانش خود از سعدی، بر عناصر انسان‌گرایانه، عقلانی و جهان‌وطنی آثار او تأکید می‌کنند. به‌زعم آنان، سعدی را می‌توان اندیشمندی دانست که فراتر از محدودیت‌های سنتی زمانه‌ی خود می‌اندیشد و مفاهیمی چون کرامت انسانی، عقل عملی، تساهل و نقد خشونت را برجسته می‌سازد. در این خوانش، سعدی نه صرفاً شاعر اخلاق، بلکه متفکری است که واجد ظرفیت‌های هم‌ساز با ارزش‌های مدرن است.

میلانی و میرزاده سیاست در آثار سعدی را در پیوند با انسان‌گرایی اخلاقی می‌فهمند و می‌کوشند او را به‌عنوان چهره‌ای معرفی کنند که می‌تواند در گفت‌وگوی میان سنت ایرانی و جهان مدرن نقش ایفا کند.

۶.۱. روش‌شناسی

کتاب انسان‌گرایی در سعدی با رویکرد متن‌محور و تطبیقی، از روش هرمنوتیک بهره برده است. نویسندگان این پژوهش به پیروی از امبرتو اکو به نسبی بودن تفسیرها معتقد اند. اما از نگر آنها نسبی بودن تفسیرها به این معنا نیست که تفسیر دقیق‌تر از دیگر تفسیرها یافت نمی‌شود. آنها می‌گویند؛ ما به پیروی از یاکوبسن، منتقد روسی بر این گمانیم که هر متن (و روایت)، در عین گونه‌گونی و تأثیر و تأثرها و پژواک‌های ناهمگون و ناهم‌آهنگ‌اش، مایه‌هایی برآینده یا حاکم دارد. (میلانی، میرزاده ۱۳۹۹ ص ۱۵)

۶-۲. نگره و استدلال

میلانی و میرزاده فرض را بر این می‌گذارند که تقریباً دو صد سال قبل از آغاز نوگرایی و تجدد در اروپا، نشانه‌های نوعی از تجدد و انسان‌گرایی در ایران وجود داشت. چیزی که در پیامد خود به شکل‌دهی اندیشه‌ی سیاسی نسبتاً تحول‌یافته‌ی میدان داد. این فرض به‌رغم دیدگاه متجددان ایرانی غرب‌زده، مدعی است که ایران دارای پیشینه‌ی انسان‌گرایی و نوگرایی بومی است که در اندیشه‌های برخی از بزرگان ایران قابل ردیابی است.

به باور میلانی و میرزاده؛ نخستین جوانه‌های نوزایش اروپایی، کمابیش از سده‌ی سیزدهم پدیدار شده بود. مایه‌ی بنیادی این «نوزایش» گونه‌ی تازه‌ی از انسان‌گرایی (اومانیسم) بود و هم‌زادش مفهومی تازه از شناخت... سعدی هم که دست‌کم دوویست سال پیش از نوزایش غرب می‌زیست، از پیشگامان تجدد در ایران و جهان بود. او نیز بی‌آن‌که نامی از تجدد شنیده باشد، در کنار کسانی چون بیهقی و بیرونی، ابن سینا و رازی، خیام و نظامی، نطفه‌هایی از تجدد ایرانی را، پیش از آغاز این دوران در غرب، در نوشته‌های خود برجای گذاشتند. (میلانی و میرزاده، ۱۳۹۹: ۱۱)

تنها با خواندن همه‌ی نوشته‌های سعدی می‌توان به نسبی بودن و پیچدگی و دگرگونی حقیقتی که او می‌گوید، پی برد. بدین سان، نسبی بودن حقیقت را در بافتی روایی و ساده نشان می‌داد که از بیرون و در نگاه ساده‌انگارانه، تکراری است. (میلانی، میرزاده ۱۳۹۹: ۱۸) از دید پژوهندگان، این امر مبین دید انسان‌گرایانه سعدی است؛ زیرا انسان‌گرایی و تجدد با نسبی بودن حقیقت‌ها، پرهیز از مطلق‌گرایی، ستایش تمول و سرانجام با پرداختن به انسان زمینی قابل تعریف است.

میلانی و میرزاده پس از بررسی دیدگاه متجددان نسل نخست همچون؛ فروغی به نظر سیدفخرالدین شادمان که بلندی جایگاه سعدی را می‌دانست و همزمان با فرهنگ غرب و

انسان‌گرایان آن دیار به خصوص شکسپیر آشنایی داشت، ارجاع می‌دهند: گرچه شیوه و اندیشه‌ی سعدی و شکسپیر در زمینه‌های مهم از هم جدا اند، اما در بیان احساسات و عواطف انسانی، این پهلوانان سخن یک‌پایه اند. او می‌گفت: سعدی نه از شکسپیر کم‌تر است، نه کم‌تأثیرتر. گفته اند؛ شکسپیر افشردی ناب میراث فرهنگی غرب است. حتا براین باور اند که او مفهوم مدرن انسان غربی را آفریده است. (میلانی، میرزاده، ۱۳۹۹: ۳۱)

میلانی و میرزاده می‌گویند؛ انسان موجودی ست اجتماعی و ناچار سیاسی. انسان‌گرایی هم به سان نگاهی نو به انسان، هم بر کردار اجتماعی این انسان کارگر است، هم بر نظریه‌هایی که کردار را تبیین می‌کند. پس گونه‌یی تازه از اندیشه‌ی سیاسی بخشی‌گریز ناپذیر از انسان‌گرایی ست. سعدی هم از این بنیان جدا نیست. (میلانی و میرزاده، ۱۳۰۰: ۹۹)

سعدی آشکارا به جدایی دین و دولت باور داشت. این جدایی خود از پایه‌های انسان‌گرایی و تجدد است. سعدی می‌گفت: پادشاهان را حکم ضرورت است در مصالح ملک و قاضیان را در مصالح دین. وگرنه ملک و دین خراب گردد. همان‌جا دخالت زاهد در کار اجتماع و در منع شادی مردم را زیان‌بار می‌داند. می‌گوید: عبادت شایسته است نه چندان که زندگانی را بر خود و دیگران فلج کند. عیش و طرب ناگزیر است نه چندان که وظایف طاعت و مصالح رعیت در آن مستغرق شود. به دنبال همین کنایه‌ی پنهان به رعایت پهنه‌ی خصوصی «دیگران» - چه عابد چه عیاش - گامی پیش‌تر هم برمی‌دارد و عابد و مومن را از فضولی در کار دیگران باز می‌دارد و آشکارا می‌گوید:

چرا دامن آلوده را حد زنم چو در خود شناسم که تردانم (میلانی، میرزاده، ۱۳۹۹: ۱۰۵)

هنگامی که در باب نخست گلستان، سعدی پادشاهان را به عدل و داد فرامی‌خواند، راه رسیدن به این خواسته را نه کتابی مقدس که خرد می‌داند. افزون‌بر آن راه و روش پادشاهان دادگر ایرانی پیش از اسلام را هم نمونه می‌داند. این رهنمود از روی پیش‌آمد نیست؛ چون رخنه‌ی بعضی از اندیشه‌های ایران باستان را در نوشته‌های سعدی فراوان می‌توان دید. (میلانی، میرزاده، ۱۳۹۹: ۱۰۷) آنها با تاکید بر آموزه‌هایی چون؛ «محبت به انسان» و «خردگرایی فردی» سعدی را اندیشمندی فراتر از محدودیت‌های حکومتی و سیاسی زمان خود می‌دانند.

۳.۶. بررسی و نقد

عباس میلانی و میرزاده در کتاب «انسان‌گرایی در سعدی» بخشی از آن‌چه را که ریشه‌های انسان‌گرایی و تجدد بومی و مختصات اندیشه‌ی سیاسی ناشی از آن در ایران دانسته می‌شود،

تفسیر و بازیابی کرده اند. کار او، کاری روش‌مند و مبتنی بر خوانش خواننده‌محور و با در نظر داشت بسترهای اندیشگی زمانه است. تفسیر و بازشناسی سعدی به روایت این پژوهندگان، نشان می‌دهد که سعدی بذرانسان‌گرایی و تجدد را پیش از آن‌که در غرب حتا تصوری از آن وجود داشته باشد، در بستر اندیشه‌ی ایران‌شهر و فراتر از آن کاشته است.

این دو پژوهشگر با قیاس تفسیری آراء سعدی و انسان‌گرایانی در اروپا، نظیر شک‌سپیر، تلاش می‌کنند تا میان اندیشه‌های انسان‌گرایانه‌ی آن‌ها و سعدی، نوعی پیوند و هم‌مانندی برقرار کنند. این قیاس مبین پیش‌گامی سعدی در زمینه‌ی انسان‌گرایی و عبور از ساخت‌های سخت دین و اسطوره، پیش از بروز و ظهور آن در اروپاست. افزون‌بر آن به دلیل ترجمه‌ی آثار سعدی به زبان‌های اروپایی و آشنایی پیشینی انسان‌گرایان این کشورها با سعدی، تاثیر او را در انسان‌گرایی غرب نمی‌توان نادیده انگاشت.

نقطه‌ی قوت این رویکرد در آن است که سعدی را از انحصار خوانش‌های محافظه‌کارانه خارج می‌کند و به سوی افق‌های معنایی گسترده‌تر می‌گشاید. از منظر ریکور، این خوانش نمونه‌ای از «تملک خلاق» متن است؛ یعنی بازخوانی متن کلاسیک در افق مسائل معاصر.

با این حال، مسئله‌ی اصلی آن است که در این فرایند، خطر «زمان‌پریشی مفهومی» پدید می‌آید. برخی از مفاهیمی که میلانی و میرزاده به سعدی نسبت می‌دهند، بیش از آن‌که از منطق درونی متن برآمده باشند، از افق مفهومی مدرنیته استخراج شده‌اند. در نتیجه، فاصله‌ی تاریخی متن به درستی حفظ نمی‌شود.

نقد اصلی آن است که این خوانش، گاه مرز میان «امکان تفسیر» و «تحمیل مفهومی» را مخدوش می‌کند. سعدی را می‌توان واجد عقلانیت انسانی و اخلاقی دانست، اما تبدیل او به پیش‌درآمدی بر انسان‌گرایی مدرن، خطر تقلیل پیچیدگی تاریخی اندیشه‌ی او را در پی دارد.

از منظر هرمنوتیک ریکور، تملک متن باید بر پایه‌ی توضیح و تفسیر استوار باشد. در اینجا، مرحله‌ی تملک بر دو مرحله‌ی پیشین غلبه یافته است. در جمع‌بندی، خوانش میلانی و میرزاده الهام‌بخش و نوآورانه است، اما از حیث استدلال تاریخی نیازمند احتیاط مفهومی بیشتری است.

کار میلانی و میرزاده در کل نمونه‌ی نوگرایانه و بازیافتی جدید و مبتکرانه از اندیشه‌ی سعدی‌ست. آنها به وجه انسان‌گرایی، فردیت و تجدد بومی در اندیشه‌ی سعدی توجه کرده‌اند، ولی پیوند ندهی این نوشتناسی‌ها با نظام اجتماعی و سیاسی، به نوعی نشانگر محدودیت روش شناختی و کاربردی آنهاست. از سوی دیگر، تمرکز بیش از این پژوهندگان بر فردگرایی سعدی، می‌تواند اندیشه‌ی سیاسی او را از زمینه‌ی اجتماعی و سیاسی جدا کند. این امر باعث می‌شود که خوانش او از وجوه انضمامی کمتری برخوردار باشد. به‌رغم این‌ها روش تأویلی

میلانی گاه به خوانش‌های جسورانه از کلام سعدی و استخراج مفاهیم غرب‌گرایانه از متون سنتی می‌انجامد و به تحلیل ساختارهای قدرت در آثار سعدی کمتر توجه می‌شود.

۷. روح‌الله اسلامی؛ نگاه سعدی به سیاست به عنوان ساخت سیاسی روزمره:

روح‌الله اسلامی در کتاب سیاست‌نامه‌ی سعدی کوشیده است با برداشتی ساختارگرایانه از مجموع دیدگاه‌ها و آراء سعدی یک «سیاست‌نامه کاربردی» استخراج کند. او برخلاف میلانی و میرزاده که بر وجوه تجددگرایانه، انسان‌گرایانه و زیبایی‌شناسانه‌ی سعدی تأکید می‌کند؛ و کاتوزیان که سعدی را در متن استبداد ایرانی بازمی‌شناسد؛ می‌کوشد، او را به عنوان آموزگار واقع‌گرای اخلاقی، بازسازی و معرفی کند. از نظر او اندیشه‌ی سعدی نه در نظریه‌پردازی انتزاعی، بلکه در کنش سیاسی، تدبیر اجتماعی و اخلاق کاربردی قابل شناسایی است. به باور او سعدی متفکری تکنیکی و بسیار واقع‌گراست که سیاست را با استفاده از اندرزنامه‌های اخلاقی جایگاهی (اقتضائی) به مثابه‌ی تدبیر ساختارهای زندگی روزمره، معنا می‌کند.

۱.۷. روش‌شناسی

روح‌الله اسلامی در کتاب سیاست‌نامه‌ی سعدی از روش ساختارگرایی با اتکا به تفسیر متون سعدی، بهره برده است. در فرایند تحلیل رویدادهای سیاسی اگر محقق براین باور باشد که عامل اساسی تغییر و تحول به فکر، اندیشه و خلاقیت انسان ربط ندارد، بلکه عواملی خارج از اراده‌ی او محیط را تغییر می‌دهد؛ می‌تواند روش ساختارگرایی را انتخاب کند. ساختار مجموعه‌ی عوامل اقتصادی، سیاسی و حتا فرهنگی است که خارج از عقل و اختیار انسان‌هاست و به صورت شبکه‌ی بسیار هوشمند و قاعده‌گرایان‌وار به تصرف خود کشانده است. (لالمان، ۱۳۹۴: ۱۷۰)

اسلامی با توسل به روش ساختارگرایی، چندین ساخت اجتماعی تاریخی را در کتاب سیاست‌نامه‌ی سعدی بازشناسی و تحلیل می‌کند. ساخت‌هایی که از دید ایشان در نوشته‌های سعدی به خصوص در گلستان قابل بررسی و بازبینی است.

۲.۷. نگره و استدلال

روح‌الله اسلامی سعدی را از منظر «سیاست روزمره» تحلیل می‌کند. در این خوانش، سیاست نه در سطح نظریه‌های کلان، بلکه در بستر کنش‌های خرد، مناسبات قدرت، زبان اندرز و تجربه‌ی

زیسته فهم می‌شود. سعدی در این چارچوب، ناظر دقیق رفتار قدرت و مفسر واقع‌گرای مناسبات اجتماعی است.

اسلامی نشان می‌دهد که سعدی چگونه از طریق حکایت، طنز، نصیحت و روایت، سیاست را در سطح زندگی روزمره بازنمایی می‌کند.

اسلامی معتقد است؛ قدرت در ایران بیشتر در دایره‌ی بسته‌ی قدرت سیاسی متمرکز دیده می‌شود تا به عنوان یک امر متکثر و پخش‌شده در کل اندام‌های اجتماعی و فرهنگی. بنابراین تدبیر این ساخت‌ها در ایران نیز با موانع و چالش‌های فراوانی روبروست. چون اندیشه بر کنش و شناخت بر عمل اولویت دارد؛ لازم است، متفکران و پژوهندگان با اندیشه‌ورزی، چارچوب‌های نظری مشخصی را برای تبیین واقعیت‌های سیاسی و فرهنگی و توسعه‌ی آنها فراهم آورند. درحالی‌که اولین نبوغ سعدی به ترسیم چهره‌ی سیاست و فهم دقیق او از قدرت برمی‌گردد. گلستان در قالب حکایت‌هایی که بر محور قدرت سیاسی می‌چرخد، ذات و سرشت قدرت را به خوبی تعیین کرده است. (اسلامی، ۱۳۹۷: ۲۵)

به نگر اسلامی در اندیشه‌ی سیاسی سعدی، رگه‌های عرفان اشعری، متافزیک قدرت‌مندی از سیاست ایجاد کرده است که شاه، تاج، تخت، دربار و بارگاه، دقیقاً نمونه‌برداری از آستان و بارگاه خداوند است. شاه در زمین به مثابه‌ی خداوند در آسمان شبیه‌سازی شده است. (اسلامی، ۱۳۹۷: ۲۶)

چنین برداشتی نیازمند مقاومت و منعطف سازی دستگاهی ست که برای توجیه قدرت و استبداد وحشت‌بار خود به قدرت و سازو برگ الهی تکیه می‌کند. سعدی با ابزار اندرز در برابر چنین دستگاهی قرار می‌گیرد. به باور اسلامی اخلاق جایگاهی سعدی در مورد قدرت از درک بالایی برخوردار است و او بین اندرزهای حکومتی و مردمی، جانب رعیت را می‌گیرد. سعدی اندرزنامه‌نویسی را به قصد اصلاح امور رعیت انجام می‌دهد و از قدرت سیاسی واهمه دارد. (اسلامی، ۱۳۹۷: ۲۷)

به باور اسلامی زندگی روزمره انسان در چهار ساختار قدرت سیاسی، اقتصادی، لذت و مذهب قرار گرفته است و سیاست به معنای تدبیر ساخت‌های زندگی روزمره می‌باشد. اگر سیاست را به معنای دولت تصور کنیم بخشی از ادبیات سیاسی ایران حذف می‌شود. ساخت استبدادی و ترس متفکران از سیاست رسمی، باعث فاصله‌گیری آنها از سیاست به مثابه‌ی دولت گردید. بنابراین در این کتاب سیاست به مثابه‌ی تدبیر ساختار زندگی روزمره فرض شده است. (اسلامی، ۱۳۹۷: ۱۶۱)

۳.۷. بررسی و نقد

این رویکرد با هرمنوتیک ریکور سازگاری بالایی دارد؛ زیرا متن را نه به عنوان حامل نظریه، بلکه به مثابه کنش زبانی معنادار تحلیل می‌کند. سیاست در این خوانش، امری پراکنده، زمینه‌مند و تجربی است که در زبان و روایت تجلی می‌یابد.

اسلامی با این رویکرد، موفق می‌شود از دوگانه‌ی اخلاق/سیاست عبور کند و نشان دهد که اخلاق در آثار سعدی خود شکلی از سیاست‌ورزی است.

پژوهش اسلامی در حوزه‌ی اندیشه‌ی سیاسی سعدی، منتج به استخراج یک «سیاست‌نامه‌ی جدید» گردیده است. این کار از اهمیت ویژه‌ی برخوردار است، زیرا آثار سعدی، آمیزه‌ی نامتجانس از انواع اندیشه‌ها و رویکردها است که تنها در قالب همه‌چیزنگاری سنتی، قابل تعریف و تبیین است. بازیابی، تفکیک و دسته‌بندی مسائل مرتبط به سیاست، قدرت و اندیشه‌ی سیاسی از میان انبوهی از موضوعات نامرتبط و قراردادن آن در متنی منسجم و یک‌دست، کاری دشوار و ستودنی است.

در این کتاب، سیاست به مثابه‌ی تدبیر ساخت زندگی روزمره، مورد بحث قرار می‌گیرد. عرصه‌یی که در چارچوب آن چهار ساخت اساسی زندگی؛ ساخت قدرت، ساخت معیشت، ساخت لذت و ساخت مذهب از دیدگاه سعدی، بازشناسی و تعریف می‌شوند. این رویکرد عبور از نگره‌ی تک‌ساحتی بودن قدرت و اذعان به همه‌جانبودگی این پدیده است؛ پدیده‌یی متنوع، متکثر و منتشر در ابعاد و سطوح مختلف زندگی. اسلامی در این کتاب نشان می‌دهد که انسان به گونه‌یی اجباری و ناخواسته در درون این ساخت‌ها قرار گرفته و نقشی در شکل‌دهی آنها نداشته است.

با وجود قوت تحلیلی، محدودیت این دیدگاه در آن است که افق کلان تاریخی سیاست در سعدی کمتر برجسته می‌شود. تمرکز بر سیاست روزمره، گاه مانع از آن می‌شود که جایگاه سعدی در سنت اندیشه‌ی سیاسی ایران به صورت تاریخی تحلیل شود. افزون‌بر آن لازم است تا رابطه‌ی ساخت‌های فرعی قدرت و مفاهیم مطرح در این پژوهش با ساخت قدرت دولت، به صورت واضح‌تری ترسیم و بیان شود و میان انتظار زمانه‌محور مولف و گنجایی بازگویی پاسخ‌دهی متن تراز معقول‌تری برقرار گردد. اصرار برای استنباط ساخت‌های متنوع و استخراج اندیشه‌ی سیاسی از برخی گزاره‌ها و شعرها، گاه با مشکل در بازنمایی و یا ابهام در بازگویی متن مواجه می‌شود. متن حاوی تفسیرهای گوناگون است، اما هیچ متنی واجد تفسیر بی‌نهایت نیست. تفسیر خواننده‌محور هم اغلب حاوی تفسیرهای اصلی محدودی است که مفسر باید در هنگام تفسیر، آن را در نظر گیرد.

روش اسلامی در این پژوهش، روش ساختارگرایی است، اما اعمال آن به صورت یک دست در تحقیقی متن‌محور بسنده نیست. بخش اصلی پژوهش را که به ساخت‌ها و شبکه‌های قدرت خورد و کلان می‌پردازد می‌توان با روشی ساخت‌گرایانه پوشش داد، ولی درک مفهوم و مصداق متن سعدی، مستلزم به‌کارگیری هرمنوتیک و روش‌های تفسیری است، چون خوانش متن با روش ساختارگرایی با اصول روش‌شناسی سازگار نیست.

اسلامی توانسته با برجسته‌کردن ارتباط میان ساختارهای حکمرانی و اندیشه‌های سعدی جایگاه او را در میان سیاست‌نامه‌نویسان ایرانی تثبیت کند، اما پیچیدگی‌های ناشی از انتظار حداکثری از متون سعدی برای بازخوانی و بازنمایی ساخت‌های گوناگون زندگی، ممکن است بخشی از محتوای سیاست‌نامه‌ی سعدی را از دسترس خواننده‌عادی خارج کند و آن را به یک متن دانشگاهی تبدیل کند.

اسلامی از منظر سعدی منبع قدرت را دانش دینی می‌داند، در حالی که سعدی در کل انسانی خردگراست و قدرت را بیشتر متکی به خرد و مصلحت می‌داند. سعدی در گلستان به این امر اشاره می‌کند: «ملک از خردمندان جمال گیرد و دین از پرهیزگاران کمال یابد. پادشاهان به صحبت خردمندان از آن محتاج‌تر اند که خردمندان به قربت پادشاهان». (سعدی، ۱۳۶۲: ۱۷۲)

اسلامی سعدی را به عنوان آموزگار نظم مطلوب حکومتی و در بستر تفکر سیاسی کلاسیک بازسازی می‌کند، اما به تفاوت‌های اساسی ذهنیت و روش سعدی با اندرزنامه‌نویسان و فیلسوفان گذشته کمتر توجه می‌کند.

در مجموع، خوانش اسلامی یکی از متوازن‌ترین و روش‌مندترین تفسیرهای معاصر از سعدی است، اما نیازمند پیوند قوی‌تر میان سطح خرد سیاست و افق کلان اندیشه‌ی سیاسی است.

مسأله‌ی که باید در آخر به آن اشاره شود؛ بروز ابهام در جایگاه سعدی به عنوان اندیشه‌ورز سیاسی است. چگونه می‌توان کسی را صاحب سیاست‌نامه ساخت، اما تنها به دلیل فقد انسجام نظری، فاقد اندیشه‌ی سیاسی دانست؟

۸. جواد طباطبایی؛ اندرزنامه‌نویسی خلاف‌آمد عادت سعدی

سید جواد طباطبایی در مقاله‌ی اندرز‌نویسی خلاف‌آمد عادت سعدی، سعدی را به دلیل تلقی متفاوت از شرایط عمل به دستور اخلاقی و اندرز سیاسی و عبور از نظر به میدان عمل، اندرزنامه‌نویسی متفاوت از اندرزنامه‌نویسان گذشته می‌داند.

۸.۱. روش‌شناسی

طباطبایی در این مقاله از روش تفسیری — تاریخی و انتقادی بهره می‌برد. البته بهره‌گیری از رویکرد تفسیری در نوشته‌هایی که موضوع آن متن به ویژه متون کلاسیک باشد، پرهیزناپذیر است. چون پرداختن به متن و خوانش آن مستلزم نوعی تفسیر است

او به ایران باستان و تمدن کهن این سرزمین علاقه‌ی فراوانی دارد. به همین دلیل برای شناسایی ریشه‌های بومی اندیشه، بیشتر به واکاوی متون و کردارهای دوره‌های باستانی متوسل می‌شود. این امر نیازمند خوانش تفسیری متون و نوشته‌های گذشته است که از مجرای آن بتوان به نظریه‌های بومی سیاست و انسان‌گرایی دست یافت.

۸.۲. نظریه و استدلال

نگره‌ی بنیادی طباطبائی، نگره‌ی اندیشه‌ی ایران‌شهر تمدنی‌ست. دغدغه‌ی اصلی او در پرداختن به فلسفه، تاریخ و سیاست در ایران، بازشناسی اندیشه‌ی سیاسی در ایران‌شهر، نشان‌دهی رد پای آن در اندیشه‌ی سیاسی پس از اسلام و جان‌بخشی آن در اندیشه‌ی سیاسی زمان حاضر است. سیدجواد طباطبائی سعدی را در چارچوب نظریه‌ی «انحطاط اندیشه‌ی سیاسی در ایران» تحلیل می‌کند. در این خوانش، سعدی نماینده‌ی گذار از سنت نظری سیاست به ادبیات اندرز و اخلاق است. به‌زعم طباطبائی، این گذار نشانه‌ی زوال امکان نظریه‌پردازی سیاسی در ایران است.

به باور او سیاست‌نامه‌نویسی در دوره‌ی اسلامی ایران در ادامه‌ی سنت اندرزنامه‌نویسی دوره ساسانی تدوین شده است. (طباطبائی، ۱۳۸۵: ۷۸)

وجوه اصلی این امر در سیاست‌نامه‌ی خواجه نظام‌الملک بروز یافت که با نگاهی برون‌دینی و زیر تأثیر اندرزنامه‌های دوران ساسانی قرار دارد.

طباطبائی می‌گوید؛ رد پای بیشتر درون‌مایه‌ی اخلاق و سیاست سعدی در سنت ادب فارسی نهفته است، اما تمایز بنیادین بازپرداخت سعدی و پیشینیان او، در تلقی متفاوت از شرایط عمل به دستور اخلاقی و اندرز سیاسی است. این امر به آن معنی است که سعدی از سیاست‌نامه‌نویستی کهن و رایج در ادب فارسی فاصله می‌گیرد و با جداکردن سیاست‌نامه‌نویسی از مبنای نظری اخلاق سنتی ایران، آن‌را در جاذبه‌ی میدانی قرار می‌دهد که منطق ذهنیت «فردی» برآن حکم می‌راند. (طباطبائی، ۱۳۹۵: ۱۱۷)

طباطبایی با برکشی جایگاه سعدی در انقلاب غزل و تاثیر شگرف او در ادبیات و نقش او در معرفی من فردی و مفاهیم انسان‌گرایانه در متون و تعاملات ادبی، نشان می‌دهد که اندیشه‌ی سیاسی او در زیر لایه‌هایی از ساخت‌های ادبی پنهان است. بدین سان به ویژه با انحطاطی که فرهنگ و تمدن ایران در سده‌های پس از یورش مغولان پیدا کرد، بخشی از دستگاه مفاهیم اندیشه‌ی ایرانی از قلمرو اندیشه‌ی ناب به شعر فارسی انتقال داده شد. (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۱۳۰)

طباطبایی سعدی را به دلیل عرفان‌اندیشی و فربهی جنبه‌های ادبی او، اندیش‌مند سیاسی به معنای معمول نمی‌داند. او می‌گوید؛ نیازی به گفتن نیست که سعدی اندیش‌مند سیاسی به معنای رایج آن نبود. اگرچه از او رساله‌یی به نام نصیحت‌الملوک نیز باقی مانده است، اما اهمیت شیخ اجل در تاریخ اندیشه‌ی سیاسی بیشتر به گلستان است که در فصل‌هایی از آن دیدگاه‌های خود را در باره‌ی اخلاق و سیاست آورده است. (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۱۳۱)

سیاست‌نامه‌نویس در معنای رایج آن پیوندی با مناسبات قدرت دارد؛ اهل قدرت است و تجربه‌ی مستقیم از عمل دولت دارد؛ چنان‌که نویسندگانی مانند قابوس و شمس‌گیر و خواجه نظام‌الملک طوسی به یک‌سان اهل سیاست بودند. سیاست‌نامه‌نویسی آنان به ضرورت، الزامات قدرت سیاسی را دنبال می‌کند و هیچ‌یک از آن‌دو نمی‌توانسته‌اند، سخنی بگویند که با الزامات منطق قدرت سیاسی، تعارضی پیدا کند. در حالی که سعدی اهل تأمل در مناسبات سیاسی است؛ از بیرون قدرت در آن نظر می‌کند و حتا آن‌جا که برخی از مقدمات اندرزنامه و سیاست‌نامه‌نویسان را تکرار می‌کند، نتایج متفاوتی می‌گیرد.

سعدی با همه گونه‌های فرمان‌روایان سر‌ناسازگاری دارد و در ذکری که از آنان می‌کند، یک‌سره از سیاست‌نامه‌نویسان فاصله می‌گیرد. «درویشی مستجاب‌الدعوه در بغداد پدید آمد. حجاج یوسف را خبر کردند. بخواندش و گفت: دعای خیری بر من کن! گفت خدایا جان‌ش را بستان! گفت: از بهر خدای این چه دعاست؟! گفت: این دعای خیرست، تو را و جمله مسلمانان را»

ای زبردست زیر دست آزار گرم تا کی بماند این بازار

به چه کارآیدت جهان‌داری مردنت به که مردم آزاری

این دریافت از سرشت پادشاهان که منبعث از خفت عقل آنان است، از اصول اندیشه‌ی سعدی است. (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۱۳۷)

به تعبیر طباطبایی، سعدی اهل سیاست نبود و نظریه منسجمی از سیاست نداشت، ولی از متون او دو اصل مهم عدالت‌ورزی و میانه‌روی پادشاه استخراج می‌شود. سیاست‌نامه‌نویسان

گذشته بر عدالت شاه تاکید می‌کردند، اما اصل میانه‌روی در نوشته‌های آنان مشاهده نمی‌شود. این امر سعدی را از دیگر سیاست‌نامه‌نویسان متمایز می‌کند.

طباطبایی سیاست‌نامه‌نویسی سعدی را از لون دیگری می‌دادند و می‌گوید؛ نیازی به گفتن نیست که سعدی شاعر بود، اما شاعری او به نظم‌نویسی فروگاسته نمی‌شد، بلکه او با انقلاب غزل توانست حسی از مناسبات اجتماعی پیدا کند که جز در محدوده‌ی میدان آن، انقلاب امکان‌پذیر نمی‌شد. (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۱۴۶)

۳.۸. بررسی و نقد

تاکید طباطبایی بر اصالت اندیشه‌ی ایران باستان، چشم‌انداز روشن و مسیر پژوهشی مشخصی را در برابر وی و دیگر پژوهندگان این عرصه، گشوده است. او از همین زاویه به جایگاه اندیشگی و کارکرد نخبگان عرصه‌های گوناگون، از جمله سعدی نگاه می‌کند. طرح نگره‌ی «انقلاب غزل» سعدی، توسط طباطبایی به ایجاد تحولی بنیادی، نه تنها در شکل و محتوای این قالب، بلکه به زایش گونه‌ی جدیدی از گوینده و مخاطب اشاره می‌کند. از این نگره چنین برداشت می‌شود که در گذشته شاعران و اندیش‌مندان، فاقد «من فردی» و «سخن نفس» خویش بودند. طباطبایی بحث ظهور و بروز حدیث نفس را در غزل سعدی مطرح می‌کند، اما به اندازه‌ی کافی نمی‌کاود تا نتایج مشخصی از آن استنباط شود. شاید واکاوی بیشتر این امر و پیونددهی آن با پیدایش نوعی سوژکتیویته می‌توانست نقطه‌ی عزیمتی را برای شکل‌گیری سوژگی انسان ایرانی ترسیم کند. با این روش گونه‌ی از خودبودگی، هستندگی و فاعلیت در اندیشه سعدی، شناسایی می‌شد که می‌توانست رابطه‌ی میان خودمختاری ذهنی سعدی و امر سیاسی برقرار نماید.

طباطبایی بر زایش دوباره اندیشه‌ی ایران‌شهر در لایه‌های درونی ادب ایران اذعان می‌کند. مفاهیمی که مایه‌هایی از دادگری و مقاومت در برابر بیداد را در خود نهفته است. او در کنار وجه عدالت‌خواهی سعدی، وجه میانه‌روی او را برجسته می‌کند. زیرا اندرزنامه‌نویسان گذشته فاقد این ویژگی بودند. میانه‌روی سعدی در بخش مهمی از اندیشه‌ها و کنش‌های اجتماعی و سیاسی او دیده می‌شود. از جهت دیگر، او بر بعد انسان‌گرایانه‌ی سعدی تاکید می‌کند، چیزی که پیش‌گامی سعدی را بر همگنان اروپایی او در این زمینه نشان می‌دهد. عبور از اندرزنامه‌نویسی سنتی و سازگار سازی نصیحت با مصلحت و قرارداد آن در بستر کنش‌های میدانی، تفاوت سعدی را از اندرزنامه‌ی نویسان گذشته محرز می‌نماید.

باوجود ستایش طباطبایی از نقش مهم سعدی در دگردیسی‌های ادبی و اندرزنویسی معطوف به میدان عمل، سعدی به عنوان اندیشه‌ورز سیاسی در سامانه‌ی نظری او جایگاهی ندارد. او سیاست‌نامه‌نویسی سعدی را متفاوت از دیگر سیاست‌نامه‌نویسان می‌داند. زیرا برخلاف سیاست‌نامه‌نویسان درباری که از درون دربار و برای حفظ قدرت و سیطره‌ی پادشاه می‌نوشتند؛ سعدی از بیرون دربار و با توجه به الزامات قدرت از دید زیردستان می‌نوشت. ولی در تخالف با این امر باربار تاکید می‌کند که سعدی اهل سیاست نبود و نظریه منسجمی هم در سیاست نداشت. برداشت‌هایی از این‌گونه که در بخش‌هایی از مقاله‌ی ایشان مشاهده می‌شود در تناقض با دیدگاه‌های ایشان در ستایش سیاست‌نامه‌نویسی سعدی در جاهای دیگر این مقاله است. چگونه ممکن است کسی سیاست‌نامه‌نویس باشد، ولی فاقد اندیشه‌ی سیاسی؟ بدون اندیشه، چگونه می‌توان سیاست نوشت؟ چگونه کسی می‌تواند انتقاد از یک نظام مستبد را تا سرحد مرگ پذیرا شود، ولی اهل سیاست نباشد.

نداشتن نظریه‌ی منسجم سیاسی به معنای اهل سیاست نبودن نیست. بسیاری از سیاست‌مداران فاقد نظریه‌ی سیاسی اند، اما سیاست می‌کنند و بر توده‌های عظیم انسانی فرمان می‌رانند. خطرپذیری از طریق اعتراض و تلاش برای نفوذ در دستگاه قدرت به هدف دفاع از رعیت و نشان‌دهی راه دادگری به فرمان‌روایان نه تنها سیاست، بلکه نوعی مقاومت در برابر دستگاهی است که بر بنیاد بیداد استوار گردیده است. افزون بر این، قدرت از زمان شکل‌گیری جامعه‌ی انسانی و انواع اقتدارهای مرکزی و مداری به گونه‌ی در جامعه منتشر و پراکنده بوده است. بنابراین نبودن در دربار و محورهای قدرت متمرکز به معنای غیرسیاسی بودن نیست.

از نظر طباطبایی در کل سعدی حلقه‌ی در زنجیره‌ی زوال اندیشه‌ی سیاسی ایران است، جایی که بحران و زوال به درون زبان انتقال می‌یابد. با توجه به شیب تندشونده‌ی انحطاط اندیشه‌ی سیاسی در ایران از نگر طباطبایی، نگاه او به سعدی نیز رادیکال، تاریخمند و از بالا به پایین است. چون هیچ‌کسی نمی‌تواند از سیاه‌چاله نظریه‌ی زوال او فرار نماید. با این حال نظر طباطبایی نسبت به سعدی در مجموع در بستر خوشبینانه‌تری نمود می‌یابد.

هرچند سعدی نقش مهمی در توسعه‌ی بنیادهای ادب فارسی دارد، ولی طرح «انقلاب غزل» سعدی از سوی طباطبایی با چالش‌های مفهومی و مصداقی متعددی روبروست. نخست اینکه انقلاب به مفهوم یک دگرگونی آنی و زیرورو شدن یک‌بارگی نهادهای موجود است؛ در حالی که تثبیت غزل به عنوان یک قالب مسلط در یک سیر آرام و تدریجی از نخستین غزل‌های ساده‌ی سبک خراسانی توسط قصیده‌سرایانی مانند خاقانی، انوری و ظهیر آغاز می‌شود و در روندی استعلایی با سنایی، عطار، مولوی و سرانجام سعدی و حافظ به اوج خود می‌رسد.

از این رو به رغم استادی سعدی در ادبیات و شعر فارسی، او را نمی‌توان رهبر انقلاب غزل دانست. دوم اینکه ادعای انحصاری شکل‌گیری من فردی و بروز «حدیث نفس» در غزل‌های سعدی نیز به آسانی قابل دفاع نیست و غزل‌های ایشان را نیز به تنهایی نمی‌توان محل وقوع و نقطه‌ی آغاز آن دانست. مهم‌ترین ویژگی سعدی و شعر او؛ دنیوی‌اندیشی و اعتراف به غرایز انسانی و عشق زمینی و زیستن در واقعیت زندگی و توجه به نیازهای بشری‌ست.

سعدی به دلیل سفرهای گوناگون و مشاهده فرهنگ‌های مختلف به تجارب زیسته انسان‌ها اهمیت قابل است. او برخلاف کسانی که کار جهان را به طور کامل ناشی از تقدیر می‌دانند، باور دارد که سعادت آدمی در گروه به‌کارگیری تجاربی‌ست که از مشاهده‌ی واقعیت‌های جامعه، تحلیل آگاهانه و ارادی آنها و به ویژه درک ارتباط رخدادهای سیاسی و اجتماعی با یکدیگر حاصل می‌شود. (از غندی، ۱۳۹۱: ص ۲۱)

خوانش طباطبایی از انسجام نظری بالایی برخوردار است و سعدی را در متن یک روایت کلان تاریخی قرار می‌دهد. از منظر ریکور، این خوانش در سطح «توضیح تاریخی» بسیار موفق است.

اما همین روایت کلان، امکان‌های معنایی متن را محدود می‌کند. سعدی بیش از آن که صرفاً نشانه‌ی افول باشد، حامل شکلی دیگر از سیاست‌اندیشی است که با منطق نظریه‌پردازی کلاسیک متفاوت است.

نقد اصلی آن است که طباطبایی فقدان نظریه را معادل فقدان سیاست می‌گیرد. این در حالی است که می‌توان از سیاستی غیرنظام‌مند، اخلاقی و تجربی سخن گفت که در آثار سعدی حضور پررنگ دارد.

از منظر هرمنوتیک ریکور، روایت افول نباید امکان تملک جدید متن را مسدود کند. سعدی را می‌توان نه پایان سیاست، بلکه صورت‌بندی متفاوتی از آن دانست.

۹. نتیجه‌گیری

مقاله‌ی حاضر با هدف ارزیابی انتقادی خوانش‌های معاصر از اندیشه‌ی سیاسی سعدی نشان داد که اختلاف نظر میان این پژوهش‌ها، بیش از آن که ناشی از ابهام یا تناقض در متن سعدی باشد، ریشه در تفاوت رویکردهای تفسیری و پیش‌فرض‌های نظری مفسران دارد. بررسی دیدگاه‌های همایون کاتوزیان، عباس میلانی و مریم میرزاده، روح‌الله اسلامی و سیدجواد طباطبایی آشکار ساخت که هر یک از این خوانش‌ها، بعدی خاص از آثار سعدی را برجسته کرده و در عین حال، ابعاد دیگری را در حاشیه قرار داده‌اند.

نتیجه‌ی اصلی مقاله آن است که فقدان نظریه‌ی سیاسی نظام‌مند در آثار سعدی نباید به‌مثابه‌ی فقدان اندیشه‌ی سیاسی تلقی شود. سعدی، هرچند در چارچوب نظریه‌پردازی انتزاعی سیاست نمی‌اندیشد، اما واجد نوعی عقلانیت سیاسی عملی است که در قالب اندرز، حکایت، نقد اخلاقی قدرت و همدلی با فرودستان صورت‌بندی شده است. این عقلانیت، به‌جای تمرکز بر ساختارهای نهادی، بر تجربه‌ی زیسته، مناسبات واقعی قدرت و مسئولیت اخلاقی حاکمان و کنشگران اجتماعی تأکید دارد.

تحلیل مقاله بر پایه‌ی هرمنوتیک فلسفی پل ریکور نشان داد که فهم اندیشه‌ی سیاسی سعدی مستلزم حرکت هم‌زمان در سه سطح توضیح تاریخی، تفسیر مفهومی و تملک معنایی است. خوانش‌هایی که یکی از این سطوح را بر دیگری غلبه می‌دهند، یا به تقلیل سعدی به اخلاق‌گرایی سازگارانه می‌انجامند یا او را به‌طور شتاب‌زده به مفاهیم مدرن فرو می‌کاهند. در مقابل، رویکرد ریکوری امکان می‌دهد که هم فاصله‌ی تاریخی متن حفظ شود و هم ظرفیت‌های انتقادی و معاصرپذیر آن آشکار گردد.

بر این اساس، مقاله استدلال می‌کند که سیاست در آثار سعدی را باید شکلی از سیاست‌ورزی غیرنظام‌مند، ولی منسجم دانست؛ سیاستی که نه در قالب نظریه، بلکه در سطح عمل، زبان و روایت تحقق می‌یابد. چنین برداشتی می‌تواند به بازاندیشی مفهوم سیاست بومی در ایران یاری رساند و نشان دهد که سنت اندرزنامه‌نویسی، برخلاف تصور رایج، صرفاً ابزار تثبیت قدرت نبوده، بلکه واجد امکان‌های انتقادی و اخلاقی نیز بوده است.

بررسی نسبت سعدی و سیاست در پژوهش‌های ایرانی معاصر نشان می‌دهد که او یکی از منابع مهم برای شناخت ریشه‌های بومی سیاست‌ورزی، اخلاق سیاسی و چگونگی اعمال قدرت در جامعه‌ی ایرانی است. امری که برخی از وجوه آن می‌تواند به عنوان اصول پایدار اخلاق در سیاست و رابطه‌ی دادگرانه‌ی فرمانروایان با مردم در شکل‌دهی سامانه‌ی سیاسی ایران کنونی نیز مؤثر واقع شود.

سعدی، نظریه پرداز سیاسی به معنای مدرن نیست، ولی از مجموع دیدگاه‌ها و کنش‌های او می‌توان، نظریه‌های متعدد سیاسی استخراج کرد.

جدول شماره ۱

پژوهش‌گر	کتاب/مقاله	نگره	روش‌شناسی	سعدی/سیاست	ارزیابی
همایون کاتوزیان	سعدی؛ شاعر عشق و زندگی	نگره‌ی استبداد ایرانی	تاریخی-تحلیلی جامعه‌شناسانه	عدم قطعیت	عدم توازن در توجه به

عوامل ها و معلول ها					
انسان گرایی سعدی و تجدد بومی	عرف گرایی، انسان گرایی، تساهل	هرمنوتیک	نگره ی تجدد و انسان گرایی در اندیشه سعدی	انسان گرایی در سعدی	عباس میلانی مریم میرزاده
استخراج یک سیاست نامه جدید از سعدی	واقع گرایی مصلحت محوری اخلاق جایگاهی	ساخت گرا تفسیری	سیاست به مثابه تدبیر ساخت روزمره	سیاست نامه سعدی	روح الله اسلامی شعبجره
فقدان تیوری منسجم در اندیشه ی سعدی	ناسیاست، نااجتماع	فلسفی - تاریخی، انتقادی	اندیشه ی سیاسی ایران شهری	اندرز نامه نویسی خلاف آمد عادت سعدی	سید جواد طباطبایی

الف) کتابنامه

- ازغندی، علی رضا (۱۳۹۱)، اندیشه های سیاسی سعدی، تهران: نشر قومس.
- اسلامی، روح الله (۱۳۹۷)، سیاست نامه سعدی، تهران: تیسرا.
- اولیایی نیا، هلن (۱۳۹۸)، سعدی و جانسون، دو همزبان همدل، تهران: نگاه معاصر.
- دشتی، علی (۱۳۹۷) قلمرو سعدی، تهران: انتشارات اساطیر.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۶۲)، کلیات، به کوشش محمد علی فروغی، تهران: امیر کبیر.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۷۹)، گلستان، تصحیح غلام حسین یوسفی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۶)، کلیات سعدی، تصحیح محمد علی فروغی، تهران: امیر کبیر.
- سعدی، مصلح الدین (۱۳۵۹)، بوستان، تصحیح و توضیح غلام حسین یوسفی، تهران: انتشارات انجمن استادان زبان و ادبیات فارسی.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۵)، کلیات سعدی به اهتمام محمد علی فروغی، تهران: انتشارات زوار.
- طباطبایی، سید جواد (۱۳۸۵)، درآمدی بر تاریخ اندیشه ی سیاسی در ایران، تهران: کویر.
- کاتوزیان، محمد علی همایون (۱۴۰۲)، سعدی؛ شاعر عشق و زندگی، تهران: نشر مرکز.

لیبی، محمدمهدی (۱۳۸۷)، زندگی و مرگ مؤلف، نگرشی انتقادی به آراء رولان بارت، تهران: نشر افکار.

میلانی، عباس و مریم میرزاده (۱۳۹۹)، انسان‌گرایی در سعدی، تهران: زمستان.

موحد، ضیاء (۱۳۹۹) سعدی، تهران: انتشارات نیلوفر.

ناصح، محمد علی (۱۳۷۴)، بوستان سعدی، چاپ دوم، تهران: انتشارات صفی‌علیشاه.

ب) مقاله‌ها

پریمی، علی (۱۳۸۳)، هرمنوتیک و تأثیر آن بر فهم متون دینی، فصلنامه‌ی روش‌شناسی علوم انسانی، دوره‌ی ۱۰ شماره‌ی ۳۹، صص ۶۷-۱۰۱.

قاسمی، علی؛ ایمانی، محسن (۱۳۹۲)، واکاوی مؤلفه‌های اساسی روش هرمنوتیکی ریکور برای فهم متون درسی، پژوهش‌نامه‌ی مبانی تعلیم و تربیت، ۳ (۱)، صص ۴۳-۶۴.

طباطبایی، سید جواد (۱۳۹۵)، اندرزنامه‌نویسی خلاف‌آمد عادت سعدی، نشریه‌ی سعدی‌شناسی، شماره ۱، صص ۱۱۷ تا ۱۵۳.

ظهیری ناو، بیژن و عمران پاک‌مهر (۱۳۸۷)، اندیشه‌های سیاسی و حکومتی سعدی در بوستان و گلستان، پژوهشنامه‌ی علوم انسانی: شماره‌ی ۵۸ تابستان، صص ۹۹-۱۲۲.

منابع انگلیسی:

Ricoeur, Paul (1976), *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*, Fort Worth: Texas Christian University Press.

Ricoeur, Paul (1981), *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action, and Interpretation*, Edited and translated by John B. Thompson, Cambridge: Cambridge University Press.

Ricoeur, Paul (1991), *From Text to Action: Essays in Hermeneutics II*. Evanston: Northwestern University Press.